

NÁDRA VALÉRIA

KÖD ELŐTTÜK, KÖD UTÁNUK

BÉRCZES LÁSZLÓ: A MEZSGYÉN

Regények, verseskötetek szoktak olyasféle hatással lenni olvasójukra, mint amilyent Bérczes László interjúkötete gyakorolt rám. A hangulata maradt meg bennem, mi tagadás, nyomasztóan és fojtogatóan, az a típusú közérzet, amely ebben a szerzője által „beszélgetőkönyvnek” nevezett gyűjteményben kivétel nélkül minden megszólítottból (de a megszólaltatóból is!) árad. A könyv végére érve, mielőtt a recenzióhoz hozzáálltam volna, merőben szokatlan módon emlékek és asszociációk gomolyogtak bennem, felkavarva eltemetettnek, elfeledettnek vélt dolgokat, egyszóval úgy jártam, mintha engem is kifaggattak volna a hetvenes-nyolcvanas évtizedről, no meg persze arról, hogy mi van velem ma. Ezzel a személyes valómással mindjárt a bírálat sűrűjébe is vágtam, hiszen ahhoz, hogy egy interjúgyűjtemény így hasson az emberre, a beszélgetéseknek szellemi izgalmat kell kiváltaniuk, mintegy bőr alá kell hatolniuk, félresöpörve mindenfajta protokolláris tiszteletkört vagy ismeretterjesztői szócséplést. Bérczes feltételezi - s joggal! -, hogy aki a kezébe vesz egy Bereményi Gézáról, Cseh Tamásról, Csengey Dénesről, Paál Istvánról, Árkosi Árpádról, Kovács Lajosról, Tóth Józsefről, Mucci Zoltánról, Gaál Erzsébetről, Fodor Tamásról, Jordán Tamásról, Halász Péterrel, Bálint Istvánról, Jeles Andrásról, Lukáts Andorról, Márta Istvánról és Jancsó Miklósról szóló kötetet, eleve tudja, kik ők, miért fontos a véleményük, s miféle perben lehetnek perdöntő tanúk. Felteszi továbbá, hogy az olvasó látta is produkcióikat, ha nem is mindet, de a javát, elég tehát ezekre célozni vagy utalni; azzal nem szükséges vesződni, hogy leírja, illetőleg utólag méltassa ezeket. Olyan olvasóra számít tehát, akinek a véleménye - legalábbis az alapvető kérdésekben - azonos az övével, tehát szerinte is jelentékeny, esetenként kiemelkedő tehetségű alkotókról van szó, akik pályájuknak egy meghatározott szakaszban utat törtek, emlékezetes dolgokat produkáltak, vagyis ha most nem teszik ugyanezt, néhanem ugyanolyan színvonalon teszik, mint egykor - kár értük. Pontosabban: értük is kár, de a hiány mindeneke előtt a mai magyar színházművészetben jelentkezik, amelynek állóvízjellegét épp a névsorban előszámláltakéhoz hasonló elszántak és rendhagyók felkavaró indulata szüntethetné meg.

Szakmai olvasmány tehát A *mezsgyén*, erősen belterjes és bensőséges, de ez kivételesen nem hátrány, hanem előny, még ha sokakat eleve kirekeszt is abból, hogy akár csak megközelítőleg értsék, voltaképpen miről van szó. Bérczes László tudniillik - az egy Jancsó Miklóstól eltekintve - nemzedéktársa azoknak, akikkel beszélget, élményeik a világról közesek, vagy legalábbis könnyen felidézhetőek, hiszen „félszavakból is értik egymást.” Aki náluk akár csak egy

évtizeddel is idősebb, többnyire már beavatottak számát: másféle értékrend alapján ítélte meg e generáció színházi teljesítményeit, tehát sikereiről és kudarcairól is sok esetben mást gondol. A náluk fiatalabbak pedig ezzel a nemzedékkel szemben türelmetlenek és rigorózusak, mintha előlük szívják el a levegőt e mostani negyvenesek. Minden generáció szent meggyőződése ugyanis, hogy „vele kezdődik minden,” s ami az ő felbukkanása előtt történt, az merő konzervatív ostobaság; avantgárdnak csakis az számít, amit majd ő hoz. Bérczes beszélgetőtársai ahhoz még nem eléggé bölcsek, hogy már ezt is tudják, de azt már megtapasztalták, hogy a világ értetlen és közömbös. Ezért hát keserűek és tanácsaltalanok.

Bérczes hősei máris főként a múltjukból élnek. Abból a múltból, amely pedig csupán néhány évnnyire távolodott tőlük. Igaz, közben minden megváltozott. Régen, vagyis a rendszerváltás előtt minden egyértelmű és világos volt: tudni lehetett, hol húzódik a frontvonal, s az ember vagy e vonal innenső, vagy a túlsó oldalán állt. A hatalom stupiditásával, önelégült, erőszakos és agresszív megnyilvánulásaival szemben a tehetséges alkotó hamar rátalált arra a jelbeszédre, amelyet „ideát” mindenki értett, a közönséggel is össze lehetett kacsintani anélkül, hogy egyértelműen meg kellett volna fogalmazni, kivel, miért, hogyan és mennyire állunk szemben, és pompás közös multság volt látni, hogy aki el-len cinkosok vagyunk, nem érti, mit beszélünk. A pártállami kultúrpolitikával folytatott kockázatos bújócska, a jelbeszéd és kacsingatások technikája szinte tökélyre fejlődött a hetvenes-nyolcvanas évek avantgárd színházi kísérleteiben. Nem polgárpukkasztás, hanem funkciópukkasztás folyt változatos formákban, s a közönség - legalábbis annak értő, korosztályi része - lelkes csapatként, mint focistákat a szurkolói törzsgárda, elkísérte kedvenceit produkcióról produkció-ra, hogy a nézőtéri rezonancia mindig biztosítva legyen. Akinek volt képessége hozzá, ettől szár-nyakra kapott, repült, megújult, főnixként évadról évadra újjászületett.

Addig tartott ez az idilli állapot, ameddig be nem következett a demokrácia győzelme. Idilli, mondom akaratlanul is, mert bár jöttek a retorziók, a szilenciumok, a betiltások, a dorgálások, a megbélyegzések, a hivatalos denunciaciók, időnként a nyomorral felérő állásvesztések, jöttek csőtűl és néha vaktában, nem akkor s nemis azért, amikor és amiért hatalmi szemszögből indokoltak lettek volna, hanem csak úgy, „für alle Fälle,” mégis ez az időszak volt az, amikor e kötet szereplői pontosan tudták, mi a dolguk a világban, hol a helyük, ki a szövetséges és ki az ellenség. Most, utólag döbbenek rá, s a Bérczes Lászlóval folytatott dialógusok egybebe közt ennek izgalmas dokumentumai, hogy amit elveszítet

tek, mennyire fontos volt számukra. Azt sirják vissza kimondatlanul is, amitől annak idején szenvedtek és fulladoztak. Lukáts Andor fogalmazza meg talán legérdekesebben ezt az életérzést: „Kiderült, hogy a kialakuló demokráciában megszűnt a közös ellenség, és az addig oly világos irány és feladat eltűnt előlünk. Ma már nem tudunk le az emberek Kaposvárra, nem kíváncsiak ránk, és ennek az is oka, hogy talán valóban nem tudjuk az irányt, nem tudjuk, mi most a dolgunk.” Vagy Jordán Tamás lenne a legkeserűbb? „Ez olyan kor, amelyben minden pénzre váltható. Nem tud példaképeket állítani, nem tud eszményeket, jelszavakat adni, nem tud erkölcsöt felmutatni.” Gaál Erzsébet: „Ma nem létezik dráma. Nincs folyamat, ami valahonnét elindul és eljut valahová. Hiányzik az életünkéből a szenvedély és a konfliktus.” Mucci Zoltán: „Színház, olvasás? Mindenki arra hajt, hol tud még dolgozni, lopni, hogy meglegyenek a dolgok. Tíz-tizenöt évig robotol, és egyszer csak már nem is a meló, a lakás lesz a fontos, hanem a pénz.” Árkosi Árpád: „Bennem még kiirhatatlanul él a vágya közösségi színház iránt, ahol értem a másikat, ahol a ranglétrán legelső emberig fel tudom vállalni a magam munkáját.(...) Én azért vagyok most se-hol, senkiföldjén, mert jelenleg nincs hová mennem az illúzióimmal.” Paál István: „Ebben az állóvízben nincs mi ellen színházat csinálni.” Ebből a kórusból nem marad ki maga a kérdező sem. Bereményivel 1991-ben így, ezzel a felütéssel kezdi a beszélgetést: „Pártosodó világunkban, ebben a ködösen gomolygó, ránk szakadt szabadságban eltűnt a tagadás közös nevezője.”

Az átütő nemzedéki élmény tehát jelenleg éppen ez a bolyongás a ködben, az irány- és céltelenség, a feladatnélküliség. Megszűnt a szín-ház (és tegyük hozzá: az irodalom, a film, a zene, a képzőművészet) megkülönböztetett fontossága. Megszűnt a kiemelt társadalmi támogatás, a művészetnek kezébe nyomtak két fillért, s újtára bocsátották, éljen meg, ahogyan tud. Mivel évtizedek óta ahhoz szokott, hogy támogatják, most elárvultan kóborog, és nem lehet csodálni, ha áruba bocsátja magát. De megszűnt a közönség rajongása is: a színház immár nem mond ki sem-mit az emberek helyett, hiszen bárki bármit bár-hol kimondhat kendőzetlenül, áttételek, szűrők és jelbeszédyszerű titokzatosság nélkül. A szín-ház szórakoztasson, mondja az átlagnéző, szórakozáson pedig olyasmit ért, amit rutinból, cinikusan, mesteremberi (s nem alkotói) alapállásból jobban lehet csinálni. Ebben a közegben jó-szerivel fölöslegessé vált az a generáció, amelyik a fenti ismérvek szöges ellentétére tette föl az életét. Csakhogy nehéz elhinni, tudomásul venni, hogy ez az állapot konzerválódik. Hőseink magukban (néha egymásban) keresik a hibát. Rágják a gittet, elemzik a múltat, marcangolják

SUMMARY

önmagukat, s eközben körbe-körbe járnak. A közeg is eltűnt mellőlük, amelyből kinőttek, s amely pártfogolta őket. Az értelmiség proletarizálódik - hovatovább nincs abban a helyzetben, hogy szellemi igényeit kielégítse, mert éppen csak megél. Ha viszont az intellektuális közönség nem jár színházba, mert például nem telik rá, akkor ki-kért történjék mindaz, amit a színház megújítói csinálni akarnának vagy tudnának? Az eredmény már mindenkinek szólna, de a kísérletezés stációit csak az értelmiség értékeli. Persze, ha ott van és figyel. „Mára a színházcsinálás gesztusának értelme szűnt meg a számomra” - mondja Paál István.

Hajdan közös ábránd és mozgósító erő volt az is, hogy „kell egy csapat.” A kötetben megszólalók közös élménye, hogy a csapatok széthullottak, szétszóródtak, eltájolódtak, de ami még ennél is fájóbb: ma már ábrándként sem ez jelenik meg az avantgárd felől érkezők szeme előtt, ha-nem a profizmus. Bérczes beszélgetőpartnereinek szótárában ez nem éppen pozitív fogalom - konformizmust, üres rutint, kiürülést jelent, a fel-adatok könnyű „megúszását,” a bírálhatatlanság pozíciójának elérését.

Mire a körkép teljessé válik, az olvasó arra is rádöbben, miért keríti hatalmába az a szokatlan érzés, hogy mindez róla is szól, a saját életéről, sorsáról, küszködéseiről, még akkor is, ha történetesen vele nem színházban estek meg ugyanezek a folyamatok. S ezen a ponton derül ki, hogy Bérczes beszélgetőkönyve végső soron mégis kilép a belterjességből és szociológiai metszet-ként is értelmezhető. Életünk valamennyi terepén ugyanaz játszódott le, mint a színházban. Mi is tejfehér, ezredvégi kődben bolyongunk, elveszítettük a tájékozódásunkat, nem tudjuk, merre van előre s merre hátra, s azt sem igen tudjuk, tart-e még a csata, s egyáltalán, ami háborúnk-e az, ahol a lövések dördülnek? Nem látjuk társainkat sem; mindannyian magányos harcosként tévelygünk a csatamezőn, mindannyian azon rágódunk, miként lehet, hogy bár régen kegyetlenül rossz volt, s azt, amiben éltünk, utáltuk, mint a bűnt, most mégis nosztalgijával emlegetjük, hiszen az ifjúságunkat jelentette, és persze azt is, hogy ha fűtyülve közeledett egy golyó, tudtuk, honnét lötték ki ránk.

Cégér Kiadó, Globe Könyvek - I., 1993

A Filmvilág 1994. januári száma Federico Fellinié

Róla

„Akkor halt meg, amikor lassan kezd értelmetlenné válni önismeret és kritika. És lassan értelmetlenné válik, amit Maga mond, azzal a sajátos, összehasonlíthatatlan megfigyelőképességnek, elfogulatlan látásnak az erejével, amely nem tud mit kezdeni a világ nordikus spekulációival, a vizuális dömping katasztrófájával, ezzel a posztfasiszta álomkorról, amitől Maga a filmjeivel megmenekült” - Balassa Péter, Kovács András Bálint, Böszörményi Géza, Nádás Péter, Mészöly Miklós, Jancsó Miklós, Bojár Iván András írása Felliniről.

Fellini-gyűjtemény

„Miért akarnak az apák tisztviselőt a gyekekekből, miért nem clown? Az egész el van rontva.” - Képek és szövegrészletek Nő- és Férfi- típusokról. Bohócokról. Filmszínhelyekről.

Az utolsó beszélgetés

„Az a benyomásom támad, hogy felfuvalkodott, arrogáns, faragatlan tuskó vagyok, miközben semmi más nincs bennem, mintafélnékségnak, rosszkedvnek és az arányérzéknek bizonyos keveréke... Félek, hogy emlékműként végzem. Az emlékművek súlyosak és mozdulatlanok. És rájuk szállnak a galambok...” - A betegség előtti utolsó összegző interjú.

A láthatatlan Fellini

„Az utolsó jelenet egy lovascirkusz porondján játszódik, a bohócnak maszkírozott főszereplő trombitán szívszaggató cirkuszi dallamot játszik. A porond közepén úrrakéta. Mindenkitől elbúcsúzik, aztán belép a fantasztikus járműbe, mely süvítve elindul vele a csillagközi térbe” - Megvalósulatlan forgatókönyvek.

The first part of this issue is concerned with what is now generally known as "Gay theatre", the occasion being the performance at the Budapest Comedy Theatre of Tony Kushner's *Angels in America* (incidentally this month's playtext). We publish excerpts of essays on the subject by American experts Charles McNulty and Gordon Rogoff, a sample of reviews by British critics as well as Enikő Tegyi's review on the Hungarian production. The section is completed by Adrienn Dömötör's review on another "gay play", Harvey Fierstein's *Torch Song Trilogy*, seen at Budapest's Karinty Stage.

Other reviews on Hungarian premieres follow. István L. Sándor, Dezső Kovács, István Nánay, István Tasnádi, Tamás Tarján, Katalin Kállai, Judit Szántó and once more Tamás Tarján give their opinion on respectively Shakespeare's *Othello* (Nyíregyháza), *King Lear* (Veszprém), *Twelfth Night* (Arts Theatre, Budapest), *A Midsummer Night's Dream* (Szeged) and *Richard III*. (Győr), Dostoievski's *The Brothers Karamazov*, as adapted by Richard Crane (Colibri Theatre), Molière's *The Tricks of Scapin* (Arany János Theatre), Peter Shaffer's *Amadeus* (Madách Theatre) and Brecht's *Mother Courage* (Miskolc).

Another sample of press voices reflects the reception the Kolozsvár (Cluj, Rumania) Hungarian State Theatre enjoyed in London where they visited with Ionesco's *The Bald Prima Donna*.

After the Second Festival of the Union of European Theatres (which we introduced in our October issue) we now publish editor Tamás Koltai's survey of the event as well as some individual ratings by director István Horvai, actress Dorottya Udvaros, actor and manager András Bálint and critic and aesthete Pál Réz.

The issue closes with the third part of Martin Esslin's study on the nature of drama and with Valéria Nádra's review of the collected interviews with leading artistic personalities by László Bérczes.

Helyesbítés:

A decemberi számunk 42. oldalán látható képen Lukács Andor és Hunyadkúrti György látható. A névelírást elnézést kérünk.

Dusa Gábor fiatal, ígéretes fotográfus. Érdeklődése már pályája kezdetén a mozgásszínházhoz kötötte. Fotogálériabeli képe az indiai Kell Company előadásáról készült, amelyet az őszi Nemzetközi Mozgásszínházi Találkózón mutattak be.